

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „STUDII DE POPULAȚIE ȘI ISTORIA
MINORITĂȚILOR”

De la datorie la abandon.
Fenomenul dezertării la românii din armata austro-ungară în
timpul Primului Război Mondial
REZUMAT

Conducător științific:
Conf. Univ. Dr. Ana-Victoria SIMA

Candidat:
Anamaria-Alexandra POP

Cluj-Napoca
2023

Cuprins

Lista tabelelor și a figurilor.....	3
Considerații introductive.....	5
Capitolul 1. Contextul militar al abandonului	22
Capitolul 2. Dezertarea în Primul Război Mondial.....	56
Capitolul 3. 1914. Primele luni de război. Ipostaze ale dezertării la românii transilvăneni din armata austro-ungară.....	97
Capitolul 4. Războiul care continuă. Amplificarea fenomenului dezertării. Războiul .	123
Capitolul 5. Între datorie, salvare personală și unire: dezertarea în memorialistica românească	159
Concluzii	216
Bibliografie	228
Anexe.....	243

Cuvinte cheie:

Primul Război Mondial, dezertare, Transilvania, memorialistică, traumă, abandon, emigrare, legislație

Rezumat

Tema abandonului militar în Imperiul Austro-Ungar în perioada Primului Război Mondial a fost popularizată în literatura română de către scriitorul Liviu Rebreanu, prin intermediul personajului Apostol Bologa din romanul *Pădurea Spânzuraților*¹. Romanul, inspirat din tragedia fratelui său, Emil Rebreanu, prezintă drama unui ofițer din cadrul armatei austro-ungare trimis să lupte pe frontul din Transilvania împotriva armatei române. Lupta interioară dintre sentimentul datoriei față de armata austro-ungară și sentimentul național se sfârșește tragic prin condamnarea la moarte a protagonistului pentru încercarea de-a dezerta spre liniile inamice române. Conform mărturiilor autorului, dilemele morale ale personajului Apostol Bologa însumează, de fapt, zbuciumul generației războiului². Având ca sursa de inspirație drama fratelui său, numeroși critici literari au suprapus povestea romanului dramei personale a lui Emil Rebreanu³. Deși a recunoscut aportul semnificativ pe care această experiență l-a adus în redactarea romanului, Liviu Rebreanu a mărturisit că a conturat în Apostol Bologa mai multe caracteristici ale generației sale în ceea ce privea sentimentele naționale și ezităările de a le urma întru totul⁴.

Cu toate acestea, romanul redă temele majore privitoare la loialitatea față de Imperiul Austro-Ungar în rândul soldaților săi. Pe parcursul romanului, Apostol Bologa ni se înfățișează drept un soldat fidel armatei și cauzei războiului purtat de monarhia dualistă, însă, gradual, pe măsură ce războiul se consuma, acesta începe să se îndoiască de cauza pe care a slujit-o fidel, până când, aflându-se cu trupa sa pe frontul din Transilvania, a decis să dezerteze la cei pe care îi considera frați de neam.

Tema proximității geografice care însuflețește sau reînsuflețește sentimentul identității naționale apare în majoritatea memoriilor de război care consemnează acțiuni de trădare față de armata austro-ungară. Cassian Munteanu, Octavian Tăslăuanu, Ilie Stricatu, Pavel Jumanca, Vasile Branca, Enache Boțocă, Enache Pop, Simion Zaharescu, Laurian Aron sau Petru

¹ Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, Editura Minerva, București, 1978, *passim*.

² Idem, *Mărturisiri*, 1932 apud. Niculae Gheran, „Prefață” în Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, p. XIV.

³ Niculae Gheran, „Prefață”..., p. XIII.

⁴ Liviu Rebreanu, *Mărturisiri...*, p. XIV.

Talpeș sunt doar o mică parte din cei care au consemnat dezertarea în România. Petru Talpeș, similar cu Apostol Bologa, a trecut în România după ce aceasta a început ostilitățile împotriva Imperiului Austro-Ungar. Cassian Munteanu, Octavian Tăslăuanu și Ilie Stricatu au folosit perioada de convalescență și spitalizarea pe teritoriul Transilvaniei pentru a-și croi drum peste munți. O parte dezertează în România în primii ani ai războiului când încă se aflau cu garnizoana regimentului pe teritoriul Transilvaniei, iar restul chiar înainte de a fi încorporați. Memoria consemnată a celor care au trădat armata imperială a conturat această tendință care poate fi probată și prin prisma surselor primare privind subiectul dezertării în direcția României.

Informațiile adunate de corpul grănicerilor români, analizate în cadrul capitolelor trei și patru ale lucrării de față, furnizează noi detalii menite să nuanțeze fenomenul dezertării în direcția României în timpul războiului. Cu toate acestea, în mijlocul acestor date se ridică întrebări și ipoteze care pretind cercetări ulterioare. Una dintre observațiile esențiale este modalitatea în care datele despre dezertori au fost colectate de către grăniceri. Aparent, acest proces a relevat nu doar discrepanțe în înregistrare, ci și o posibilă lipsă de reguli bine definite în ceea ce privește primirea și gestionarea dezertorilor. Într-o perioadă în care frontierele erau în centrul preocupărilor, corpurile de grăniceri și jandarmeriile locale lucrau împreună pentru a asigura securitatea acestora. Totuși, din documentele analizate se poate observa că aria lor de expertiză nu a fost clar delimitată, iar coordonarea între cele două instituții nu era definitivată.

În contextul complex al războiului, datele furnizate de corpul grănicerilor pot reconstitui doar o parte din realitatea acestui fenomen, existând posibilitatea ca aceste informații să nu reflecte în mod exhaustiv fenomenul migrației în direcția României în timpul Primului Război Mondial. De asemenea, momentul întreruperii înregistrărilor dezertorilor în vara anului 1915 nu poate fi ignorat în cercetarea acestui subiect. O scădere a numărului de dezertori ca urmare a mutării regimentelor majoritar românești pe frontul italian ar putea fi una dintre posibilele explicații. Ulterior, intrarea României în conflict și ocupația Puterilor Centrale se pot număra printre factorii care au determinat lipsa preocupării autorităților românești față de acest fenomen. O altă ipoteză privind oprirea înregistrărilor în vara anului 1915 constă în modificarea atribuțiilor soldaților grăniceri sau transferul acestei activități către alte instituții, precum jandarmeriile locale. Documentele primare analizate în capitolele precedente sunt documente de natură militară, al căror circuit respectă ierarhia strictă. Prin urmare, este posibil ca statistici similare să existe și în alte surse arhivistice din Vechiul Regat al României, deocamdată neidentificate.

Analizând informațiile colectate și raportate de corpul grănicerilor din România, au putut fi conturate câteva impresii semnificative cu privire la mișcarea migratoare înspre teritoriul României în primele luni ale debutului războiului. O parte semnificativă dintre acești refugiați civili sau dezertori din cadrul armatei austro-ungare aveau o trăsătură comună: erau de naționalitate română. Majoritatea acestora proveneau din zonele limitrofe ale Transilvaniei (sau Bucovinei, în cazul companiei de grăniceri de la Dorohoi), de obicei din localitățile și județele situate în imediata apropiere a graniței cu România. Soldații originari din regiunile muntoase și mărginașe ale Transilvaniei au înțeles amploarea războiului declanșat și au căutat adăpost în România. Regimentele din care acești soldați făceau parte au fost staționate în orașe situate în proximitatea graniței cu România. Probabil, o bună parte din cei pe care îi regăsim nominal în rapoartele grănicerești la sfârșitul anului 1914 sunt cei care nu au cunoscut realitățile frontului înainte de a ajunge în România, dezertând din garnizoană. Tentația dezertării către România a fost mai pregnantă în special în zonele de frontieră. Din modul în care au fost alcătuite listele dezertorilor se poate deduce că cei mai mulți dintre soldați au cooperat pentru a trece granița împreună. Detalii precum apartenența față de aceeași unitate militară, intrarea pe teritoriul României la aceeași dată și prin același punct de intrare în țară face puțin probabil ca aceste elemente să fi fost simple coincidențe în rapoartele întocmite de soldații grăniceri. În plus, dezertarea este un act profund social. Legătura de camaraderie care i-a inspirat și i-a unit pe soldați în timpul războiului a avut același efect și în caz de dezertare. Colaborarea între soldați în vederea planificării dezertării îi expunea riscului de a fi deconspirați în fața autorităților militare, ceea ce ar fi putut avea consecințe mortale. Este probabil ca unii dintre acești soldați să se fi cunoscut înainte de război sau, poate, un eveniment distinct petrecut în cadrul garnizoanei sau pe front i-a adus împreună și i-a făcut să își lege destinul până în momentul dezertării.

Rutele de tranzit înspre România indică o preferință a soldaților pentru punctele de cele mai apropiate de localitatea de garnizoană a regimentului. Cea mai mare parte a soldații care au făcut parte din regimentele 23 *Honvéd* și 31 Infanterie, cu garnizoana în orașul Sibiu au trecut în România prin localitățile de frontieră de la Râul Vadului, Muntele Galbena și Piscul Negru, toate situându-se la circa 50 de km depărtare de localitatea de garnizoană. Aceeași distanță pare să fie optimă și pentru soldații aflați în garnizoană la Brașov. Punctele prin care au trecut în România se situează la aceeași medie de 50 de km depărtare de localitatea garnizoanei. În momentul în care aleg să dezerteze, alegerea unui drum mai scurt poate sugera că dezertorii doresc să minimizeze nivelul de stres la care ar fi supuși în cazul unui traseu mai lung. Alegând o rută mai scurtă, ei au încercat să evite întâlnirea cu posibile pericole sau situații

complicate care ar putea apărea pe parcursul unei călătorii mai lungi. Astfel, optarea pentru drumul cel mai scurt nu doar că le permite să ajungă mai repede la destinație, ci și să reducă potențialele dificultăți sau incertitudini pe care le-ar fi putut întâmpina dacă traseul lor ar fi presupus o distanță mai mare de traversat. Aceasta putea fi o strategie de a-și gestiona starea emoțională și psihică în timpul procesului de dezertare, oferindu-le un sentiment de control și siguranță într-o situație tensionată.

Aceste informații au fost susținute și completate de știrile din anul 1914. Soldații români care au dddin cadrul armatei austro-ungare ziarele au oferit detalii încă de la debutul conflagrației, locuiau în vecinătatea graniței cu România și făceau parte din regimentele cu garnizoanele amplasate în orașele de frontieră: Caransebeș, Sibiu și Brașov. La debutul războiului, presa a subliniat loialitatea acestor soldați față de Imperiul Austro-Ungar și a interpretat dezertarea lor ca un gest de autoprotecție împotriva inamicilor ruși. Cu toate acestea, începând cu toamna anului 1914, articolele de presă au expus alte motivații pentru dezertare precum: discriminarea națională, lacunele din sistemul militar și aspirația de a se înrola în armata românească.

Începând cu anul 1915, înregistrările grănicerilor evidențiază câteva perioade calendaristice oportune pentru acțiunea dezertării în direcția României. Cifrele cresc considerabil în luna ianuarie, ca urmare a permisiilor primite de soldați pentru a se întoarce acasă pentru sărbătorile de iarnă, precum și în lunile mai și iunie. Evoluția din lunile de vară, mai și iunie, poate fi interpretată drept reacția soldaților în urma campaniei militare din Carpați, desfășurată de armata austro-ungară, campanie în care au fost implicate majoritatea regimentelor românești din Transilvania. Un alt factor care a influențat decizia multora de a părăsi granițele începând cu luna mai este modificarea limitelor de vârstă pentru mobilizare. Mai exact, Ordonanța împăratească 108/1 mai 1915⁵ a adus schimbări asupra Legii 90/6 iunie 1886⁶ referitoare la recrutarea în armată. Înainte de această modificare, legea prevedea că în caz de război, toți bărbații cu vârste cuprinse între 19 și 42 de ani erau eligibili pentru mobilizare. Totuși, în urma primului an de conflict și a pierderilor semnificative suferite de monarhia dualistă, precum și din necesitatea de a trimite trupe de înlocuire pe front, în luna mai a fost introdusă o schimbare importantă în intervalul de vârstă pentru mobilizare, extinzându-l de la 18 la 50 de ani. Creșterea vârstei de înrolare este printre motivațiile declarate de dezertorii

⁵ Biblioteca Națională a Austriei, *ALEX Historische Rechts und Gesetzestext*, Biblioteca Națională a Austriei, *ALEX Historische Rechts und Gesetzestext*, <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rro&datum=1915&size=45&page=231>, accesat la 18 aprilie 2023.

⁶ Idem, <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rro&datum=1886&size=45&page=321>, accesat la 18 aprilie 2023.

care intră în România pe teritoriul aflat sub jurisdicția Companiei 6 Turnu Severin din cadrul Regimentului 1 de Grăniceri⁷. Pe lângă informații de identificare cum ar fi numele, naționalitatea, statul și regimentul din care au dezertat, aceste liste conțin și motivațiile care au stat la baza deciziei lor de a părăsi armata austro-ungară. De fapt, aceasta este singura companie de grăniceri care a înregistrat și cauza dezertării în rapoartele sale. Din cei peste treizeci de dezertori înregistrați, aproape jumătate au subliniat tratamentul nedrept al superiorilor din armata austro-ungară ca motiv al dezertării. Unsprezece dintre aceștia au menționat lipsa hranei și subnutriția ca factor determinant. Primele înregistrări, începând cu 8 ianuarie 1915, dezvăluie că unii soldați au dezertat din cauza condițiilor precare de pe câmpul de luptă și a tratamentului necorespunzător din spitalul în care au fost tratați⁸. Cel mai notabil grup de dezertori, zece soldați din Regimentul 64 cu garnizoana la Orăștie, au indicat „nedreptățile asupra românilor și persecuțiile ungarilor”⁹ ca motive pentru dezertare. Exemple ulterioare au menționat lipsa hranei drept principala cauză pentru dezertare¹⁰. Printre cei care au evitat mobilizarea se numără și Atanasie Dobraia, care a trecut în România la 49 de ani în urma modificării limitelor de vârstă, și Ion Stancu, chemat sub arme în ciuda scutirii de serviciu militar¹¹.

Din nefericire, în puține situații soldații dezertori au dezvăluit grănicerilor motivele care i-au condus să-și părăsească pozițiile în cadrul armatei austro-ungare. Când au fost întrebați de către grăniceri, dezertorii români au menționat doar câteva motive care au stat la baza deciziei lor. Aceste motive includ lipsa cronică de alimente, modificările aduse limitelor de vârstă referitoare la recrutare și conduita jignitoare a ofițerilor maghiari. Acestea au fost singurele explicații pe care dezertorii le-au prezentat în fața autorităților de frontieră. Aceste motivații sunt reluate și în articolele de presă din anul 1915, care relatează experiența dezertorilor din armata austro-ungară care s-au refugiat pe teritoriul României. Știrile despre dezertori subliniază lipsa echipamentului militar și a hranei¹², epuizarea fizică¹³, discriminarea națională¹⁴, frica de a se reîntoarce pe front¹⁵ și lipsa motivației în luptă¹⁶.

Într-o încercare de a completa paleta diversă a motivațiilor care au influențat românii din cadrul Imperiului Austro-Ungar să dezerteze din armata imperială, am investigat mărturiile

⁷ DCAAMNR, Fond 1663-Corpul Grănicerilor, Dosar 76, ff. 64, 66, 131 și Dosar 82, ff. 38, 55, 80, 107.

⁸ *Ibidem*, Dosar 82, f. 38.

⁹ *Ibidem*, Dosar 76, ff. 64, 66, 131 și Dosar 82, ff. 38, 55, 80, 107.

¹⁰ *Ibidem*, Dosar 82, f. 80.

¹¹ *Ibidem*, Dosar 76, f. 131.

¹² *Dimineața*, 7 ianuarie 1915, 18 mai 1915 și *Universul*, 15 aprilie 1915.

¹³ *Universul*, 8 iunie 1915.

¹⁴ *Universul*, 23 februarie 1915.

¹⁵ *Dimineața*, 25 ianuarie 1915.

¹⁶ *Ibidem*.

scrise de participanții români în Primul Război Mondial care au servit în cadrul armatei austro-ungare. Reconstruirea motivațiilor și sentimentelor soldaților români în contextul Primului Război Mondial se dovedește a fi o sarcină dificilă atunci când ne concentrăm exclusiv asupra mărturiilor scrise și publicate cu privire la acele evenimente. Această dificultate este amplificată de faptul că majoritatea acestor relatări provin de la persoanele educate din societatea românească din secolul al XX-lea, iar aceste mărturii nu pot fi considerate reprezentative pentru toată gama de experiențe și motive întâlnite în rândurile populației românești din Transilvania sau din întregul Imperiu Austro-Ungar.

În ciuda acestei lipse de reprezentativitate, mărturiile privitoare la Primul Război Mondial reușesc să surprindă o varietate de aspecte legate de fenomenul abandonului militar. Aceste scrieri nu doar că reflectă experiențele personale ale autorilor ci oferă o voce și pentru camarazii lor și a experiențelor acestora, aducând în prim-plan diversele dimensiuni și forme ale deciziei de a părăsi serviciul militar în cadrul armatei austro-ungare. Din memoriile lui Coriolan Băran, am identificat o formă atipică de a evita serviciul pe front, care era orchestrată cu complicitatea curților marțiale¹⁷. Pentru soldații de origine austriacă sau maghiară se aplicau pedepse relativ mici, de 7-8 ani de închisoare pentru a putea fi eligibili de reabilitarea pe front. În schimb, pentru indivizii de alte naționalități, cum ar fi slovacii, cehii, românii sau rutenii, pedepsele erau mult mai severe, de 15-20 de ani și chiar mai mult pentru a nu li se oferi posibilitatea reabilitării pe front. Această abordare calculată și discriminatorie pentru a evita serviciul pe front reprezintă de fapt reversul politicilor militare ale Imperiului Austro-Ungar. Măsurile imperiale militare de divizare a naționalităților în regimente și pe front au slăbit identitatea și loialitatea imperială, crescând sentimentele de apartenență regională. În contextul pierderilor majore și a problemelor de loialitate, regimentele nesigure primeau sprijin de la soldații care făcea parte din națiunile considerate loiale de către Înaltul Comandament Militar, iar distribuirea pe front în luptă să făcea după aceleași rațiuni, pozițiile sensibile erau încredințate regimentelor și trupelor maghiare și germane¹⁸. Această acțiune a dus la formarea de grupuri omogene lingvistic în interiorul unităților, reducând camaraderia și încrederea între ofițeri și soldați.

O altă strategie de sustragere de la înrolarea în armata austro-ungară presupunea înscrierea în instituții de învățământ superioare în domeniul teologiei. Tinerii beneficiau astfel

¹⁷ Coriolan Băran, *Amintiri*, în Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, *op.cit.*, vol. I, p. 238.

¹⁸ Mark Cornwall, *Morale and patriotism in the Austro-Hungarian army...*, p. 178

de „favoruri”¹⁹ în ceea ce privește înrolarea fiind scutiți de la prestarea serviciului militar. De exemplu, Lucian Blaga, la îndemnul celor din jur, s-a înscris la Facultatea de Teologie din Sibiu, sub scutul căreia a reușit să se sustragă de la înregimentare²⁰. Unele familii au fost proactive în protejarea tinerilor de înrolare, precum unchiul lui Aurel Cosma Jr., care a facilitat înscrierea acestuia în institutul de teologie ortodox din Arad pentru a-l feri de serviciul militar, chiar fără ca tânărul să fie informat²¹. Acest sistem „de sabotare”²² a fost întreținut și datorită bunăvoinței profesorilor, care au făcut eforturi pentru a proteja studenții de înrolare. Motivul pentru care Lucian Blaga a recurs la această formă de-a se sustrage obligației militare a fost dorința de a-și proteja propria viață din vârtejul războiului care a izbucnit.

În plus, soldații din armata austro-ungară au dezvoltat strategii ingenioase pentru a se sustrage de la serviciul militar pe frontul de luptă prin practici de automutilare și simulare a unor afecțiuni grave. Un exemplu a fost împușcarea brațelor folosind diverse metode pentru a ascunde rana, cum ar fi plasarea unei pâini, sau a oricărui alt obiect tare între țeava puștii și mână²³. Alte forme includ simularea arsurilor sau a altor tipuri de răni prin utilizarea unor obiecte sau substanțe pentru a induce aparența rănilor²⁴. Alexandru Vaida Voievod relatează cum a provocat unui soldat o puternică stare de slăbiciune și palpitații de inimă prin consumul unei cantități de tutun cu apă pentru a evita înrolarea²⁵. Practicile de automutilare și simulare demonstrează nu numai deziluzia și dezamăgirea soldaților față de condițiile război, ci și determinarea și planificarea în cele mai mici detalii ale eforturilor lor de a-și menține libertatea și a evita riscurile și primejdiile frontului.

Sinuciderea reprezintă cea mai drastică formă a abandonului militar. Acest gest apare în memoriile de război aparținând lui Petre Ugliș și doctorului Dominic Stanca. Modul în care aceste relatări sunt incluse în memoriile celor doi oferă două perspective distincte asupra sinuciderii. Sinuciderea lui Istrate, camaradul lui Petre Ugliș, în ciuda tonului aparent umoristic și a admirației stârnite în cadrul trupei sale, pune în evidență adâncimea disperării și traumei care l-a afectat. De asemenea, discursul injurios la adresa comandantului său înscris pe biletul

¹⁹ Biblioteca Națională a Austriei, *ALEX Historische Rechts und Gesetzestext*, Biblioteca Națională a Austriei, *ALEX Historische Rechts und Gesetzestext*, <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rro&datum=1889&size=45&page=137>, accesat la 18 aprilie 2023.

²⁰ Lucian Blaga, *Hronicul...*, p. 159.

²¹ Aurel Cosma Jr, *Începuturile activității mele...*, p. 669.

²² Lucian Blaga, *Hronicul...*, p. 159.

²³ Octavian Tăslăuanu apud Vasile Dudaș, Ioan Traia, *Un caz de sustragere de la îndatoririle militare în anii Primului Război Mondial și consecințele sale asupra unui tânăr bănățean*, în *Banatica*, nr. 21, 2011, p. 356 și Coriolan Băran, *Aminitiri în Valeriu Leu*, Nicolae Bocșan, *op.cit.*, vol. I, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, p. 213.

²⁴ Vasile Dudaș, Ioan Traia, *Un caz de sustragere...*, p. 356.

²⁵ Al. Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. I, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 261.

de rămas bun poate dezvălui o oarecare răzvrătire împotriva autorităților, poate chiar și o încercare de a-și face cunoscută nemulțumirea sau dezaprobarea față de aceasta, chiar dacă aceasta este una finală²⁶. Cazul lui Istrate este amintit cu umor de Petre Ugliș însă inclusiv menționarea acestuia dezvăluie că suferința soldaților i-a împins spre acțiuni extreme. Medicul Dominic Stanca menționează cazul unui soldat, a cărui anonimitate o păstrează pe tot parcursul relatării, care i-a solicitat eliberarea unui concediu medical pe motiv că vrea să se întoarcă acasă pentru a se căsători²⁷. Pentru soldatul menționat căsătoria avea să îl elibereze de sentimentele de oboseală, epuizare și frică pe care le experimenta pe front. Dorința lui de a se căsători și a-și găsi alinare în dragoste și familie reflectă necesitatea umană de a găsi un refugiu și un motiv de a merge mai departe în mijlocul haosului războiului. Ajuns acasă, acesta s-a sinucis chiar în ziua nunții sale. Dominic Stanca menționează acest eveniment fără a oferi nicio interpretare, însă indiciile referitoare la starea lui acută de epuizare și dorința arzătoare de a se întoarce acasă de pe front dezvăluie starea psihică profund afectată de traumele și stresul experiențelor de pe front.

Memoriile foștilor soldați din monarhia austro-ungară, redactate în principal în perioada interbelică, aduc în prim-plan o dinamică interesantă în abordarea experiențelor lor din Primul Război Mondial. În aceste memorii, suferința resimțită pe front și participarea la război servesc adesea drept prolog pentru subiectul central al amintirilor: constituirea României Mari. Dacă privim cu atenție spre relatările despre experiența războiului a celor care au dezertat: Octavian Tăslăuanu, Cassian R. Munteanu, Ilie Stricatu, Pavel Jumanca, Petre Ugliș, Petru Talpeș, Teofil Moraru, cu toții invocă chemarea identității naționale ca prim motiv în vederea dezertării; însă, dacă analizăm cu atenție, în subtextul scrierilor lor memorialistice ni se înfățișează și un motiv personal. Ororile frontului l-au marcat atât de tare pe Tăslăuanu încât nu era dispus să se reîntoarcă²⁸. Cassian R. Munteanu urma să fie judecat de curtea marțială pentru conținutul articolelor sale înainte de a dezerta în România²⁹. Iar Pavel Jumanca subliniază tragedia războiului în general și perspectiva sumbră a pierderii propriei vieți în numele acestuia³⁰.

În cazul românilor care s-au sustras de la obligațiile militare sau au dezertat din cadrul armatei austro-ungare în timpul Primului Război Mondial este observabil un incontestabil sentiment de deznădejde în misiunea și cauza armatei în care erau încadrați. Lipsa de

²⁶ Petre Ugliș Delapescica, *Jurnal de război din anii...*, pp. 116-117

²⁷ Dr. Dominic Stanca, *Între două fronturi...*, p. 94

²⁸ Octavian Tăslăuanu, *Trei luni pe câmpul...*, p. 308.

²⁹ Cassian R. Munteanu, *Bătălia de la Mărășești...*, p. 65.

³⁰ Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, et.al., *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919, vol. II...*, p. 235.

identificare cu agenda și scopurile armatei austro-ungare, i-a determinat pe unii să încalce ordinele și să aleagă să-și pună viața în pericol prin dezertare sau predare la inamic. Memoria și istoriografia ulterioară au interpretat și redat aceste acțiuni prin prisma Marii Uniri din 1918 ca acte de patriotism și loialitate față de noua entitate națională.

Soldații care și-au scris memoriile despre acțiunea lor proprie de dezertare, cum ar fi Petre Ugliș sau Petru Talpeș, au acordat o atenție deosebită dificultăților și riscurilor asociate acțiunii lor. Ei accentuează pedepsele severe pe care le-ar fi putut suporta în cazul capturării de către armata austro-ungară. Relatările despre violențele împotriva dezertorilor abundă și în memorialistica românească, Lae din Banat oferind unul din cele mai descriptive episoade de pedepsire a unui grup de soldați cehi prinși de armata austro-ungară³¹.

Dezertarea, ca acțiune de abandonare a obligațiilor militare și a datoriei de serviciu într-o armată, are un impact profund asupra funcționării și eficacității acesteia. Ea subminează bazele esențiale ale structurii militare și a serviciului militar, cum ar fi subordonarea, disciplina și sacrificiul personal³². Prin urmare, constrângerea a fost necesară pentru a menține funcționalitatea armatei. De-a lungul timpului, indiferent de regimul politic, s-a încercat prevenirea dezertării prin impunerea pedepsei capitale. Aceasta a fost considerată o metodă de descurajare, menită să transmită un semnal clar asupra seriozității și consecințelor abandonării datoriei militare. Cu toate acestea, în timpul războiului, când resursele umane au devenit limitate și nevoia de soldați a devenit critică, multe armate au fost nevoite să recurgă la alternative în locul pedepsei capitale. Corecțiile și sancțiunile mai puțin severe, reabilitarea pe front, cum a fost cazul lui Teofil Moraru³³, au fost preferate pentru a menține cât mai mulți soldați în serviciu.

Fenomenul dezertării a afectat și detașamentele de voluntari români ardeleni considerate expresii ale naționalismului românesc în timpul Primului Război Mondial. În decembrie 1917, la Galați, patru români dezertați din detașamentul voluntarilor din Rusia sunt capturați și judecați: Alexandru Bartă, Curpeș Vasile, Gheorghe Gheorghe și Bere Gheorghe³⁴. Aceștia au explicat că au dezertat din cauza abuzurilor comise de comandanții acestor detașamente³⁵. Plutonierul îi acuză pe acești voluntari că au sosit din Rusia ca să-și asigure traiul și să prelungească războiul³⁶. Există și acuzații verbale că unii voluntari au aderat la

³¹ Lae din Banat, *La Regimentul 43 nimic nou!?*..., p. 356.

³² Serhiy Choliy, *Military Desertion as a Counter-Modernization...*, p. 277.

³³ Gheorghe Cernea, *Voluntarul Teofil Moraru...*, passim.

³⁴ DCAAMNR, fond 1668 Corpul voluntarilor, Dosar 4, fila 142.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

aceste detașamente având intenția clară de a dezerta³⁷. Această perspectivă critică este în parte justificată, deoarece acei voluntari care anterior și-au abandonat armata sau au dezertat ar putea repeta același comportament și în cadrul altei armate. Alte documente subliniază o atitudine ostilă și suspicioasă față de românii ardeleni care au luptat în armata austro-ungară și care se întorc în România. Ei sunt priviți cu scepticism și frecvent învinuiți de dezertare și lipsă de disciplină³⁸. După cum am subliniat în capitolele precedente, soldații deveniți prizonieri acumulasero experiența luptelor, ceea ce le oferea o perspectivă subiectivă asupra acestui război. Cei care nu-și găsiseră motivația în luptă în cadrul armatei austro-ungare și au optat pentru prizonierat, refugiu sau dezertare aveau o șansă să-și regăsească identitatea în cadrul armatei române. Dar dacă erau capturați, s-au predat sau au dezertat din motive precum epuizarea, teama de moarte sau orice altă emoție legată de conflict, dorința și necesitatea de a se elibera de realitatea prezentă rămâneau constante indiferent de armata în care activau.

Comparativ cu alte grupuri etnice și naționale din armata austro-ungară, comportamentul dezertorilor români poate fi înțeles în contextul mai larg al dezertărilor care au avut loc în Primul Război Mondial. Tensiunile interne, diversitatea culturală, discriminarea națională și diferențele de tratament din partea autorităților militare austro-ungare au creat un mediu propice pentru dezertări în rândul națiunilor considerate minoritare: sârbi, cehi, polonezi, ruteni, italieni și români. Aceste predispoziții „naționale” spre dezertare au fost în esență consecințele politicilor militare ale Imperiului care au creat și întărit ideea „națiunilor fidele” și „infidele” în cadrul Imperiului Austro-Ungar.

Unul din obiectivele cercetării doctorale a constat în identificarea unei surse care să ofere o dimensiune cantitativă fenomenului abandonului militar. Pentru a analiza și sintetiza informațiile extrase din fondul arhivistic al Corpului Grănicerilor, am utilizat un program de analize de date în care am introdus informațiile strânse și raportate de către soldații grăniceri cu privire la situația trecerii graniței românești dinspre Imperiul Austro-Ungar. Toate aceste date au fost centralizate și sunt disponibile în Anexa 3 a lucrării de doctorat.

Pe baza centralizărilor realizate de grăniceri pe teritoriul României, după debutul conflagrației mondiale și până la data de 30 iunie 1915 au intrat un total de 3304 de persoane³⁹ atât refugiați militari cât și refugiați civili. Unele dintre companii fac distincția între dezertorii

³⁷ DCAAMNR, fond 1668 Corpul voluntarilor, Dosar 2, fila 17.

³⁸ 1917, noiembrie 6. Raportul lt. colonelului adjutant Stîrcea în Radu Stancu, Florica Bucur, *Sub cenușa imperiului. Soldați români în armata austro-ungară*, Arhivele Naționale ale României, București, 2018, p. 296.

³⁹ DCAAMNR, Fond 1663-Corpul Grănicerilor, Dosar 46, ff. 380-383, Dosar 76, ff. 1, 4-8, 15, 17, 19, 25, 27, 31, 36, 41- 42, 45- 47, 49, 51- 52, 56, 58, 61- 62, 64, 66, 70, 73, 78-80, 83, 85, 88, 90- 92, 94, 98, 100- 101, 103, 108, 110- 112, 114- 115, 118, 121, 129, 131, 133, și Dosar 82, ff. 5, 7, 9, 11-12, 15, 18, 19- 23, 27- 35, 38, 43- 44, 51, 55, 57, 59, 64, 67, 75, 80-87, 90, 101, 107, 110, 114, 116.

militari și refugiații civili, cu toate că în cazul acestora din urmă nu este posibil să stabilim în mod clar câți dintre bărbații înregistrați ca refugiați civili sunt, de fapt, indivizi care au dezertat pentru a evita încorporarea sau au folosit temporar permisii pentru a scăpa de statutul militar și pentru a trece în România în calitate de refugiați, cu atât mai mult cu cât mare parte din aceștia se aflau la vârsta activă. Din nefericire, nu avem informații cu privire la criteriile pe baza cărora s-a făcut distincția între refugiații civili și cei militari. Este posibil ca aceștia din urmă să fi fost îmbrăcați în uniformă, să fie înarmați sau să dețină documente militare, în timp ce bărbații care au reușit să scape de astfel de indicii de identitate să se fi declarat civili. Cu toate acestea, surselor nu le este atribuită nicio explicație în ceea ce privește acest aspect.

Pentru a asigura o perspectivă mai echilibrată și o analiză comparată, am inclus și alte două fonduri arhivistice relevante: Direcția Justiției și Serviciul Statistic al Ministerului de Război. Aceste surse au contribuit la dezvoltarea fenomenului dezertării în cadrul armatei române, permițând astfel o evaluare mai complexă a motivelor și factorilor ce au influențat decizia de abandon a soldaților. Prin această abordare metodologică, mi-am propus să ofer o imagine echilibrată a fenomenului dezertării în contextul războiului, evitând astfel o perspectivă unilaterală care să limiteze analiza doar la soldații români din armata austro-ungară. Această cercetare și-a propus să dezvăluie și provocările cu care s-au confruntat soldații români din armata română implicați la rândul lor într-un conflict prelungit și devastator.

Un alt pilon fundamental al acestei cercetări doctorale a vizat cartografierea meticuloasă a rutelor și punctelor de intrare în România pentru refugiații proveniți din armata austro-ungară. Aceasta a reprezentat o etapă esențială pentru a ilustra în mod clar și vizual modul în care fenomenul abandonului s-a manifestat în cadrul războiului și cum s-au desfășurat migrațiile acestor indivizi. Această abordare cartografică a oferit un plus de claritate și înțelegere asupra dimensiunilor geografice ale abandonului în timpul Primului Război Mondial. Prin realizarea unor hărți detaliate, am putut reconstitui traseele pe care dezertorii din armata austro-ungară le-au urmat pentru a ajunge în România. Aceste hărți au evidențiat punctele de trecere, drumurile principale și căile de acces folosite de aceștia în traversarea graniței. Astfel, am obținut o imagine mai completă și concretă a căilor pe care acești refugiați le-au parcurs în încercarea lor de a scăpa de front și a ajunge în siguranță în România.

Această formă de reprezentare grafică a datelor mi-a permis să observ modelele și tendințele în ceea ce privesc rutele preferate de dezertori și punctele de trecere cele mai frecventate. Astfel, am dobândit o perspectivă mai concretă asupra modului în care abandonul a fost practicat și organizat de către cei implicați în acest fenomen. Realizarea acestor hărți nu doar că a contribuit la vizualizarea mai clară a fenomenului abandonului, dar a adăugat și o

dimensiune interactivă și accesibilă cercetării. Cititorii și cercetătorii care vor consulta această lucrare vor avea posibilitatea să urmărească cu ușurință traseele și punctele de trecere pe care le-am identificat, astfel încât să poată înțelege mai bine fluxurile de migrație generate de acest fenomen complex.

Un alt obiectiv pe care, din nefericire, nu am reușit să-l ating, a constat în identificarea unor documente referitoare la curțile marțiale care au activat în cadrul regimentelor românești din armata austro-ungară. Cu toate că am demarat în mai multe rânduri corespondența cu Arhivele Militare de Război din Viena, pandemia și contextul evoluției digitalizării, care au pretins reorganizări ale fondurilor și restrângerea cercetării la sală, au limitat posibilitatea de a explora în detaliu această pistă. Cu toate acestea, acest aspect nu face decât să deschidă noi perspective pentru cercetări viitoare în ce privește dimensiunea juridică, oficială a fenomenului abandonului în cadrul armatei austro-ungare.

Speranța mea este că acest demers de cercetare a reușit să nuanțeze discursul istoriografic autohton cu privire la motivațiile și experiența dezertării, deschizând totodată noi subiecte și perspective asupra fenomenului abandonului în Primul Război Mondial.

Bibliografie

Surse primare:

Documente de arhivă inedite:

Depozitul Central de Arhivă al Arhivelor Militare Naționale Române

Fond 1663 Corpul Grănicerilor

Dosar 38

Dosar 39

Dosar 46

Dosar 67

Dosar 76

Dosar 79

Dosar 81

Dosar 82

Dosar 127

Fond 5465 Direcția Justiției

Dosar 30

Fond 5470- Ministerul de Război, Serviciul Statistic

Dosar 110

Dosar 1482

Dosar 1487

Dosar 1595

Fond 4550 Regimentul 7 Artilerie

Dosar 6

Periodice:

Adevărul 1914- 1918

Dimineața 1914- 1918

Gazeta Transilvaniei 1914- 1918

Universul 1914- 1918

Memorialistică:

Băilă, Ion, *Zbuciumul Ardealului, Poezii din Războiul pentru întregirea neamului*, Tipografia Ion C. Vpcprescu, București, 1928

Băran, Coriolan, *Reprivire asupra vieții. Memorii*, Vasile Goldiș University Press, Arad, 2009

Blaga, Lucian, *Hronicul și cântecul vârstelor*, Ed. Humanitas, București, 2012

Cerneș, Gheorghe, *Voluntarul Teofil Moraru, un exemplu strălucit de felul în care românii ardeleni au știut să lupte pentru unitatea noastră națională 1916-1918*, București, 1934

Ciorogariu, Roman R., *Zile trăite, războiul mondial până la armistițiu*, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, Oradea, 1994

Ciubrudean, Dumitru, *Jurnal de front 1914- 1918*, Editura Politică, București, 1969

Ciura, Alexandru, *Sub steag străin. Schițe și povestiri din Ardeal*, Ed. Librăriei H. Steinberg, București, 1920

Clopoșel, Ion, *Însemnări pe război*, Ed. Tipografiei și Librăriei Diecezane, Arad, 1916

Curta, Virgil, *Growing with the war. A Romanian Volunteer on the Austrian-Italian Front*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2006

Deak, Horațiu D., *Ziarul unui erou*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2018

Ghibu, Onisifor, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară*, Ed. Universitas, Chișinău, 1992

Ghibu, Onisifor, *La o răscruce a vieții mele- un bilanț și o mărturisire*, Cluj, 1938

Ghibu, Onisifor, *Amintirile unui pedagog militant*, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004

Goga, Octavian, *Strigăte în pustiu. Cuvinte din Ardeal într-o țară neutră*, Editura Librăriei Școalelor C. Sfetea, București, 1915

Goga, Eugen, *Două Siberii*, Ed. Librăriei C. Sfetea, București, 1916

Gomboș, Constantin C., *Nicolae Munthiu Ofițer de naționalitate română din armata austro-ungară. Scrisori de pe frontul din Galiția*, editura Marineasa, Timișoara, 2007

Iledrim Rebreanu, *Scrisori în umbra ștreangului*, Ed. 100+1 Gramar, București, 2002

Lae din Banat, *La Regimentul 43 nimic nou!? Luptele de la Loffcin, Danilovgrad, Isonzo, Doberdò și Piave*, Tipografia Union, Lugoj, 192?

Leu, Valeriu, Bocșan, Nicolae, *Marele Război în memoria bănățeană, vol. I*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012

Leu, Valeriu, Albert, Carmen, *Banatul în memorialistica mărunță sau istoria ignorată*, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, Caietele Banatica, Reșița, 1995

Leu, Valeriu, Bocșan, Nicolae et.al., *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919, vol. II*, Presa Universitară Clujeană, 2013

Leu, Valeriu, Bocșan, Nicolae et.al, *Marele Război în memoria bănățeană 1914-1919, vol. III*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015

Măcelariu, Emil D., *Flori de sânge. Din carnetul unui preot militar*, Editura Cosânzeana, Institutul de Arte Grafice, Cluj, 1920

Mihai, Dan, *Istoria ce am petrecut în crâncenul război*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2008

Mihu, Ioan, *Spicuri din gândurile mele*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1938

Munteanu, Cassian R., *Atacul*, Ed. Librăriei A.A. Stănciulescu, 1915

Munteanu, Cassian R., *Bătălia de la Mărășești*, Editura Facla, 1977

Nemoianu, Petre, *Prima Alba Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Institutul de Arte Grafice Poporul, Timișoara, 1922

Nemoianu, Petre, *Prizonieri la ruși, rob la unguri*, Librăria Pavel Suru, București

Nemoianu, Petre, *Prizonier la ruși, rob la unguri*, Librăria Pavel Suru, București, 1933

Pop, Demetriu, *Versul unui soldat din război*, Tipografia Aurora, Gherla, 1917

Pușcariu, Sextil, *Memorii*, ed. Minerva, București, 1978

Sohorca, Iustin, *Jurnal de front (1914-1915)* în Biblioteca Central Universitară „Lucian Blaga”, *Memoria războiului. Manuscrise*, <https://dspace.bcucluj.ro/handle/123456789/118741>, accesat în 24 iunie 2023

Stanca, Dominic, *Între două fronturi 1914-1918*, editura Patria, Cluj, 1935

Stricatu, Ilie, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite*, Sibiu, Tipografia Cavaleriei, 1940

Talpeș, Petru, *Amintiri*, Editura Mirton, Timișoara, 2008

Tăslăuanu, Octavian, *Sub flamurile naționale. Note și documente din războiul de întregire a neamului*, Sighișoara, 1939

Tăslăuanu, Octavian, *Trei luni pe câmpul de război. Ziarul unui român, ofițer în armata austro-ungară*, Librăria Stănciulescu, București, 1915

Tăslăuanu, Octavian, *Hora Obuzelor*, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, București, 1916

Țăudan, Dumitru, *Jurnal de război*, Editura Caiete Silvane, Zalău, 2003

Turtureanu, Constantin, *În vâltoarea războiului, 1914-1919*, Cernăuți, ed. Litera Românească, 1938

Ugliș Delapeșca, Petre, *Jurnal de război din anii 1914-1919*, Editura Altip, Alba-Iulia, 2015

Vaida-Voevod, Alexandru, *Memorii, vol. IV*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1998

Vaida-Voevod, Alexandru, *Memorii vol. I*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1994

Vintilă, Petru, *Omul născut pe brazdele plugului. Viață de Orfan*, Editura Academia Română Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2013

Zambory-Modován, Béla, *The Burning of the world- a memoir of 1914*, New York Review Books, New York, 2014

Surse electronice:

Biblioteca Națională a Austriei, *ALEX Historische Rechts und Gesetzestext*, <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rro&datum=1914&page=875&size=45>

Impiccagione di Cesare Battisti, <http://lagrandeguerra.provincia.teramo.it/evento/elementi-mostra/impiccagione-di-cesare-battisti/>, accesat 03.04.2023

Surse secundare:

Monografii, sinteze, teze de doctorat

Andronic, Mugur, *În umbra marilor imperii ucigașe*, Societatea Culturală Ștefan cel Mare, Suceava, 2005

Băgulescu, G., *Dezertorul, Nuvelă din volumul Zile triste*, București, Institutul de Arte Grafice al M.C. General, 1919

Bârlea, Eugenia, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2004

Bassett, Richard, *For God and Kaiser. The Imperial Austrian Army 1619-1918*, Yale University Press, New Haven, London, 2015

Bolovan, Ioan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2015

Boyd, Douglas, *The Other First World War- The Blood-Soaked Russian Fronts 1914–1922*, The History Press, Cheltenham, 2014

Buttar, Prit, *Collision of Empires: The War on the Eastern Front in 1914*, Osprey Publishing, London, 2014

Buttar, Prit, *Germany Ascendant: The Eastern Front 1915 (General Military)*, Osprey Publishing Limited, London, 2017

Buttar, Prit, *The Splintered Empires. The Eastern Front 1917–1921*, Osprey Publishing, London, 2017

Buttar, Prit, *Russia's Last Gasp. The Eastern Front 1916-1917*, Osprey Publishing, Londra, 2016

Caracostea, Dumitru, *Aspectul psihologic al războiului*, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2015

Cole, Laurence, *Military culture and popular patriotism in late imperial Austria*, Oxford University Press, 2014

Colecțiune de legi, regulamente, decrete, decizii ministeriale, Imprimeria statului, Iași, 1918

Colecțiunea legilor din anul 1878, Editura Ministerului Regatului Ungariei de Interne, Budapesta

Colecțiunea legilor din anul 1879, Editura Ministerului Regatului Ungariei de Interne, Budapesta

Cornwall, Mark, *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*, Palgrave Macmillan, London, 2000

Csokor, Franz Theodor, *3. November 1918. Der verlorene Sohn Gottes General*, Ephelant Verlag, Wien, 1993

Deak, John, *Forging a Multinational State: State Making in Imperial Austria from the Enlightenment to the First World War*, Stanford University Press, Stanford, 2015

Di Michele, Andrea, *Tra due divise: La Grande Guerra degli italiani d'Austria*, Editori Laterza, 2018

DiNardo, Richard L., *Invasion- The Conquest of Serbia, 1915*, Praeger, Santa Barbara, Denver, 2015

DiNardo, Richard L., *Turning Points- The Eastern Front in 1915*, Praeger, Santa Barbara, Denver, 2020

Dudaș, Vasile, *Voluntarii Marii Uniri*, ed. Augusta, Timișoara, 1996

Dudaș, Vasile, *Voluntari bănățeni în armata română în anii Primului Război Mondial*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1994

Dudaș, Vasile, *Legiunea română din Franța 1918-1919*, Ed. Mirtar, Timișoara, 1996

Feltman, Brian K., *The Stigma of Surrender- German Prisoners, British Captors, and Manhood in the Great War and Beyond*, University of North Carolina Press, 2015

Fulbright, J. William, *The arrogance of power*, Vintage Books, New York, 1966

Galántai, József, Grusz, Éva, *Hungary in the First World War*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989

Gatrell, Peter, *A Whole Empire Walking, Refugees in Russia during World War I*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1999

- Gibelli, Antonio, *L'officina della guerra. La Grande Guerra e le trasformazioni del mondo mentale*, ed. Bollanti Boringhieri, 2007
- Gibelli, Antonio, *La Grande Guerra degli Italiani*, BUR Storia, Milano, 2014
- Gooch, John, *The Italian Army and the First World War*, Cambridge University Press, 2014
- Grinchenko, Gelinada, Narvselius, Eleonora, *Contemporary European Politics of Memory Formulas of Betrayal*, Palgrave Macmillan Memory Studies, 2018
- Hartular, Anca, *Merem la America. Începuturile comunității românești în America*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996
- Hasek, Jaroslav, *Peripețiile bravului soldat Svejk în Primul Război Mondial, vol. II*, Adevărul Holding, București, 2010
- Herwig, Holger H., *The First World War- Germany and Austria-Hungary 1914-1918*, Bloomsbury Academic, London, 2014
- Hetherington, Andrea, *Deserters of the First World War: The Home Front*, Pen and Sword Military, Barnsley, 2021
- Ignat, Ioana Elena, *Mobilizare și participare în Transilvania în Primul Război Mondial: perspectivă socio-economică și demografică*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2013
- Ignat, Ioana Elena, *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916: Însemnările vicarului Iacob Popa*, Ed. Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011
- Iosifescu, Silvian, *Literatura de frontieră*, Editura Enciclopedică română, București, 1971
- István Deák, *Mai presus de naționalism. O istorie politică și socială a corpului de ofițeri habsburgici*, Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, 2009
- Jay Winter, Antoine Prost, *The Great War in History, Debates and Controversies, 1914 to the Present*, Cambridge University Press, 2005
- Jones, Edgar, *Shell Shock to PTSD. Military Psychiatry from 1900 to the Gulf War*, Psychology Press Taylor & Francis Group, Hove and New York, 2005
- Kramer, Alan, *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford University Press, USA, 2007
- Maior, Liviu, *Doi ani mai devreme. Ardelenii, bucovinenii și basarabenii în Război 1914-1918*, Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016
- Maior, Liviu, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, editura Enciclopedică, 2004
- Maior, Liviu, *Habsburgii și români: de la loialitatea dinastică la identitate națională*, Editura Enciclopedică, București 2006

Mircea, Gabriela, *Autobiografia generalului Vasile Barbu- fost comandant adjunct al Gărzilor Naționale de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918 ca izvor istoric*, editura Astra - Despărțământul "Timotei Cipariu", Alba Iulia, 2011

Morrissey, Susan K., *Suicide and the Body Politic in Imperial Russia*, Cambridge University Press, 2007

Mosse, George L., *Fallen Soldiers. Reshaping the memory of the World Wars*, Oxford Unveristy Press, 1991

Muntean, Dacian, *Aventurile și călătoriile Baronului Nopcsa- o monografie*, Societatea de Educație Nonformală și Socială, Deva, 2013

Păcățian, Teodor V., *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmar și Maramureș, aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, Editura Asociațiunii, Sibiu, 1923

Pop, Marius-Nicolae, *Armata Română de la un război la altul 1914-1945- legislație, organizare, operațiuni*, ed. Argonaut, Cluj-Napoca

Pop, Iulia, *Memorie și suferință. Considerații asupra literaturii memorialistice a universului concentraționar comunist*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2010

Procacci, Giovanna, *Soldati e prigionieri italiani nella Grande Guerra*, Saggi, 2016

Purseigle, Pierre, *Perspectives in First World War Studies*, Leiden, Brill, 2005

Puțuri, Ioan-Popescu, Deac, Augustin, *Unirea Transilvaniei cu România*, Institutul de Studii Istorice și social-politice, București, 1972

Rachamimov, Alon, *POWs and the Great War: Captivity on the Eastern Front*, Oxford International Publishers, 2002

Rauchensteiner, Manfred, *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914 – 1918*, Böhlau, Köln, 2014

Roshwald, Aviel, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires. Central Europe, the Middle East and Russia, 1914-1923*, Routledge, London, New York, 2001

Rothenberg, Gunther, *The Army of Francis Joseph*, Purdue University Press, Indiana, 1999

Schindler, John R. *Fall of the Double Eagle: The Battle for Galicia and the Demise of Austria-Hungary*, Potomac Books, Sterling, 2015

Sidney Lucas, James, *Austro-Hungarian infantry, 1914-1918*, Almark Publishing, Londra, 1973

Sigarteu, Ionel- Simion, *Voluntarii tranislvăneni și bucovineni în Războiul Civil din Rusia*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2020

Silvia Burdea, *Romanul Primului Război Mondial*, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1977

Stancu, Radu, Bucur, Florica, *Sub cenușa imperiului. Soldați români în armata austro-ungară*, Arhivele Naționale ale României, București, 2018

Stelian Rusu, Mihai, *Memoria națională românească. Facerile și prefacerile discursive ale trecutului național*, Institutul European, Iași, 2015

Stephane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *Războiul redescoperit*, editura Corint, București, 2014

Stevenson, David, *1914-1918 The History of the First World War*, Penguin Books, Londra, 2005

Stoika, Constantin T., *Însemnări din Zilele de luptă*, Tip. Profesională Dimitrie C. Ionescu, București, 1921

Stone, Norman, *The Eastern Front 1914-1917*, Penguin Books, London, 1998

Taylor, A.J.P., *Monarhia Habsburgică (1809-1918)*, Ed. Alfa, București, 2000

Thompson, Mark, *The White War. Life and Death on the Italian Front 1915-1919*, Faber and Faber, London, 2008

Toma, Radu, *Românii în cele două Americi: o experiență etnică și istorică*, Globus, București, 1998

Traducțiunea autentică a legilor din anul 1912, Budapesta

Tunstall, Graydon A., *The Austro-Hungarian Army and the First World War*, Cambridge University Press, 2021

Tunstall, Graydon A., *Blood on the snow The Carpathian Winter War of 1915*, University Press of Kansas, 2010

Tunstall, Graydon A., *Written in Blood. The Battles for Fortress Przemyl in World War I*, Indiana University Press, 2016

Unowsky, Daniel L., *The pomp and politics of patriotism*, Purdue University Press, Indiana, 2005

Vlad, Ioan, *Brașovul în lupta pentru unitatea politico-statală a poporului român în anii Primului Război Mondial: 1914-1916*, Cluj-Napoca, 1991, teză de doctorat

Von Sonnenfels, Joseph, *Über die Liebe des Vaterlandes*, Viena, Joseph Kurzböck, 1771

Watson, Alexander, *Ring of Steel- Germany and Austria-Hungary in World War I*, Penguin Basic Books, London, 2014

Watson, Alexander, *The Fortress- The Great Siege of Przemyśl*, Penguin Books, London, 2019

Wilcox, Vanda, *Morale and the Italian Army during the First World War*, Cambridge University Press, 2016

Zeman, Zbyněk A. B., *The Break-up of the Habsburg Empire, 1914-1918: A Study in National and Social Revolution*, Oxford University Press, London, 1961

Zolberg, Aristide R., Suhrke, Astri et. al., *Escape from Violence. Conflict and the Refugee Crisis in the Developing World*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1990

Studii, articole, capitole din volume colective

Becker, Sascha O., „Forced displacement in history: Some recent research”, în *Australian Economic History Review*, Economic History Society of Australia and New Zealand and John Wiley & Sons Australia, 2022

Beneš, Jakub S., „The Green Cadres and the Collapse of Austria-Hungary in 1918” în *Past & Present*, Volume 236, Issue 1, 2017

Bourke, Joanna, „Fear and Anxiety: Writing about Emotion in Modern History” în *History Workshop Journal*, Issue 55, 2003

Brnardić, Teodora Shek, „Modalities of enlightened monarchical patriotism in the mid-eighteenth century Habsburg Monarchy” în Balázs Trencsényi, Márton Zászkaliczky, *Whose love of which country?*, Boston, Leiden, 2010

Buggle, Johannes, Mayer, Thierry et. al., „The Refugee’s Dilemma: Evidence from Jewish Migration out of Nazi Germany” în <https://www.unil.ch/files/live/sites/de/files/working-papers/20.01.pdf>, accesat la data de 27 mai 2023.

Cabanes, Bruno, „Violence and the First World War” în ed. by Louise Edwards, Nigel Penn, Jay Winter, *The Cambridge world history of violence, vol. IV*, Cambridge University Press, 2020

Čapo, Hrvoje, „Identifiability in Warfare: Croatian soldiers - multinational ambiance of service (1914-1918)”, în *Review of Croatian history*, Vol. X, No. 1, 2014

Choliy, Serhiy, „Military Desertion as a Counter-Modernization Response in Austro-Hungarian Society, 1868-1914” în *Revista Universitaria de Historia Militar*, Centro de Estudios de la Guerra, Teruel, Espana, Volumul 9, nr. 18, 2020

Cornwall, Mark, „Morale and patriotism in the Austro-Hungarian army, 1914-1918” în John Home, *State, society and mobilization in Europe during the First World War*, Cambridge University Press, 1997

Deak, John, Gumz, Jonathan E., „How to Break a State: The Habsburg Monarchy’s Internal War, 1914–1918”, în *The American Historical Review*, Volume 122, Issue 4, 2017

Deak, Istvan, „The Ethnic Question in the Multinational Habsburg Army, 1848-1918” în N. F. Dreisziger, *Ethnic Armies Polyethnic Armed Forces from the Time of the Habsburgs to the Age of the Superpowers*, Wilfrid Laurier University Press, 1990

Decsy, János, „The Habsburg army on the threshold of total war” în Béla K. Király, Nádor F. Dreisziger, *World War I*, Columbia University Press, New York, 1985

Dornik, Wolfram, „Conrad von Hötzendorf and the “Smoking Gun”: A Biographical Examination of Responsibility and Traditions of Violence against Civilians in the Habsburg Army” în ed. Günter Bischof, *Contemporary Austrian Studies*, University of New Orleans Press, New Orleans, Louisiana, 2014

Dornik, Wolfram, „Torn apart between time and space? A Collective Biography of Austro-Hungarian Military Personnel on the Eastern Front, 1914-1918” în ed. coord. Günter Bischof, Fritz Plasser, et al, *Contemporary Austrian Studies*, vol. 21, 2012

Dudaș, Vasile, Traia, Ioan, „Un caz de sustragere de la îndatoririle militare în anii Primului Război Mondial și consecințele sale asupra unui tânăr bănățean”, în *Banatica*, nr. 21, 2011

Duménil, Anne, „Soldiers Suffering and Military Justice in German Army of the Great War” în Jenny Macleod, Pierre Purseigle, , *Uncovered Fields. Perspectives in First World War Studies*, History of Warfare, Volume 20, Brill Academic Publishers, 2004

Enea, C., „Aspecte ale descompunerii armatei austro-ungare (dezertori și răscoale ale soldaților din Transilvania 1914-1918)” în *Acta Musei Napocensis*, 1968, p. 279.

Engle, Jason, „This monstrous front will devour us all, The Austro-Hungarian Soldier Experience, 1914-1915” în ed. Günter Bischof, *Contemporary Austrian Studies*, University of New Orleans Press, New Orleans, Louisiana, 2014

Ermacora, Matteo, *Assistance and Surveillance: War Refugees in Italy, 1914–1918* în *Contemporary European History*, 16, 2007

Frizzera, Francesco, „Population Displacement in the Habsburg Empire During World War I” în Judith Devlin, Maria Falina et al., *World War I in Central and Eastern Europe. Politics, Conflict and Military Experience*, Bloomsbury Academic, London, 2018

Gatrell, Peter, „Refugees and Forced Migrants during the First World War”, în *Immigrants & Minorities*, Vol. 26, Nr. 1/2, March/July 2008

Gatrell, Peter, „Refugees” în <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/refugees>, accesat la data de 27 mai 2023

Gooch, John, „Morale and Discipline in the Italian Army 1915–1918” în Hugh Cecil, *Facing Armageddon: The First World War Experienced*, Pen & Sword Books, London, 1996

- Haslinger, Peter, „Austria–Hungary”, în Robert Gerwarth, Erez Manela (coord.), *Empires at War: 1911–1923*, Oxford University Press, 2014
- Hofer, Hans-Georg, „War Neurosis and Viennese Psychiatry in World War One”, în Jenny Macleod, Pierre Purseigle, *Uncovered Fields. Perspectives in First World War Studies*, History of Warfare, Volume 20, Brill Academic Publishers, 2004
- Kramer, Alan, „Surrender of soldiers in World War I” în ed. Holger Afflerbach, Hew Strachan, *How Fighting Ends A History of Surrender*, Oxford University Press, 2012
- Laurent Tatu, Julien Bogousslavsky, „World War I Psychoneuroses: Hysteria Goes to War” în ed. Bogousslavsky J, *Hysteria: The Rise of an Enigma. Front Neurol Neurosci*, Basel, Karger, vol 35, 2014
- Lein, Richard, „A Train Ride to Disaster: The Austro-Hungarian Eastern Front in 1914” în ed. Günter Bischof, *Contemporary Austrian Studies*, University of New Orleans Press, New Orleans, Louisiana, 2014
- Lewis, Mark, „The Failed Quest for Total Surveillance: The Internal Security Service in Austria-Hungary During World War I”, în ed. Judith Devlin, Maria Falina, et al., *World War I in Central and Eastern Europe. Politics, Conflict and Military Experience*, Bloomsbury Academic, London, 2018
- Loez, André, „Tears in the trenches: a history of emotions and the experience of War” în Jenny Macleod, Pierre Purseigle, *Uncovered Fields. Perspectives in First World War Studies*, History of Warfare, volume 20 , Brill Academic Publishers, 2004
- Meyer, Jessica, „Gladder to be going out than afraid: Shellshock and Heroic Masculinity in Britain 1914-1919” în Jenny Macleod, Pierre Purseigle, , *Uncovered Fields. Perspectives in First World War Studies*, History of Warfare, Volume 20, Brill Academic Publishers, 2004
- Miodowski, Adam, „Escapes by prisoners of war taken on the Eastern Front from Russian captivity (August 1914 – February 1917)”, https://www.researchgate.net/publication/357836912_Escapes_by_prisoners_of_war_taken_on_the_Eastern_Front_from_Russian_captivity_August_1914_-_February_1917, accesat la 20 aprilie 2023
- Mosse, George L., „Shell-shock as a Social Disease” în *Journal of Contemporary History*, SAGE Publications, London, Vol 35(1), 2000
- Neagoe, Sever, Tatu, Constantin, „Organizarea trupelor de grăniceri pe baze moderne și participarea lor la Războiul Balcanic (1904-1916)” în Sever Neagoe, Ilie Tender et. al, *Istoria grănicerilor și începutul poliției de frontieră*, editura Sacaiul, București, 2004

Neagoe, Sever, Tatu, Constantin, „Grănicerii români în Marele Război de întregire a neamului (1916-1920)”, în Sever Neagoe, Ilie Tender et. al, *Istoria grănicerilor și începutul poliției de frontieră*, editura Sacaiul, București, 2004

Newman, John Paul, „Post-imperial and Post-war Violence in the South Slav Lands, 1917–1923” în *Contemporary European History*, volume 19, Issue 3, 2010

Petersen, Roger, Liaras, Evangelos, „Countering Fear in War: The Strategic Use of emotion” în *Journal of Military Ethics*, Vol. 5, No. 4, Routledge, Taylor& Francis Group, 2006

Prott, Wolker, „Challenging the German Empire: Strategic Nationalism in Alsace-Lorraine in the First World War”, în *Nations and Nationalism*, 27(4), 2021, 1009-1025, <https://doi.org/10.1111/nana.12665>, accesat 16.07.2023.

Rachamimov, Alon, „Arbiters of Allegiance: Austro-Hungarian Censors during World War I” în Ed. Pieter M. Judson, Marsha L. Rozenblit, *Constructing Nationalities in East Central Europe*, Berghahn Books, Oxford, 2005

Rauchensteiner, Manfred, A School of Violence and Spatial Desires? Austro-Hungarian Experiences of War in Eastern Europe 1914–1918” în ed. Joachim Bürgschwentner, Matthias Egger, et al, *Other Fronts, Other Wars, First World War Studies on the Eve of the Centennial*, Brill Academic Publishers, Leiden, 2014

Rauh, Philipp, and Prüll, Livia, *Other Fronts, Other Diseases? Comparisons of Front-specific Practices in Medical Treatment* în ed. Joachim Bürgschwentner, Matthias Egger et al, *Other Fronts, Other Wars, First World War Studies on the Eve of the Centennial*, Brill Academic Publishers, Leiden, 2014

Rose, Arnold M., „The Social Psychology of Desertion from Combat” în *American Sociological Review*, Vol. 16, No. 5, Oct., 1951

Rothenberg, Gunther E., „The Shield of the Dynasty Reflections on the Habsburg Army, 1649-1918”, în *Austrian History Yearbook* 32, 2001

Scheer, Tamara, „Habsburg Languages at War «The linguistic confusion at the tower of Babel couldn't have been much worse»”, în J. Walker et al., *Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War*, 2016

Schindler, John R., „Austria-Hungary in the First World War” în Sanders Marble, *King of Battle. Artillery in World War I*, Brill Academic Publishers, Leiden, Boston, 2016

Senft, Gerhard, „Resistance against the War of 1914-1918” in ed. Günter Bischof, *Contemporary Austrian Studies*, University of New Orleans Press, New Orleans, Louisiana, 2014

Șerban, Ioan I., „Românii în armata austro-ungară în anii primului război mondial”, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 2-3 (1998-1999)

Shils, Edward, *A profile of Military Deserter* în *Armed Forces and Society* vol. 3 nr. 3, 1977

Showalter, Dennis, „By the book: Commanders surrendering in World War I” în coord. Holger Afflerbach, Hew Strachan, *How Fighting Ends A History of Surrender*, Oxford University Press, 2012

Simmons, Paul, „Combating Desertion and Voluntary Surrender in the Russian Army During the First World War” în Joachim Bürgschwentner, Matthias Egger, et al, *Other Fronts, Other Wars, First World War Studies on the Eve of the Centennial*, Brill Academic Publishers, Leiden, 2014

Sked, Alan, „Austro-Hungary and The First World War in Historiographies étrangères de la Première Guerre mondiale” în *Revue histoire politique*, vol. 22, 2014, <https://www.cairn.info/revue-histoire-politique-2014-1-page-16.htm>, accesat la 29.04.2023

Smith, Leonard V., „The Disciplinary Dilemma of French Military Justice. The case of the 5e Divicion d'Infanterie” în *Journal of Military History*, vol. 55, nr. 1, ianuarie 1991

Spitzer, Yannay, „Pogroms, Networks, and Migration. The Jewish Migration from the Russian Empire to the United States 1881–1914”, în https://falk.huji.ac.il/sites/default/files/falkheb/files/dp_21-03.pdf, accesat la data de 27 mai 2023.

Suciu, Ionuț, „Ființa-cometă” în *Scena* nr. 4, 2021-2022

Tatu, Constantin, „Paza și apărarea hotarelor României în primele două decenii ale secolului al XX-lea. Participarea grănicerilor la războiul de eliberare națională și reîntregire statală” în *Istoria Trupelor române de grăniceri*, Editura Militară, București, 1987

Travglino, Giovanni A., „How groups react to disloyalty in the context of intergroup competitions”, în *Journal of Experimental Social Psychology*, nr. 54, 2014

Tunstall Graydon A. Jr., „Austria-Hungary” în Richard F. Hamilton, Holger H. Herwig, *The Origins of World War I*, Cambridge University Press, 2003

Von Andrian-Werburg, Viktor, „Austria and her future” în Balázs Trencsényi, Michal Kopeček, *Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe(1770-1945)*, vol.II, Central European University Press, Budapest, 2006

Watson, Alexander, „Mutinies and Military Morale” în Hew Strachan, *The Oxford Illustrated History of the First World War*, Oxford University Press, 2014

Watson, Alexander, „Morale” în coord. Jay Winter, *The Cambridge History of the First World War*, Volume 2, The State, Cambridge University Press, 2014

- Wawro, Geoffrey, „Morale in the Austro–Hungarian Army: The Evidence of Habsburg Army Campaign Reports and Allied Intelligence Officers” în Hugh Cecil, *Facing Armageddon: The First World War Experienced*, Pen & Sword Books, London, 1996
- Wilcox, Vanda, „Encountering Italy: Military Service and National Identity during the First World War” în *Bulletin of Italian Politics*, Vol. 3, No. 2, 2011
- Wilcox, Vanda, „Discipline in the Italian Army 1915-1918” în ed. Pierre Purseigle, *Perspectives in First World War Studies*, Leiden, Brill, 2005
- Wilcox, Vanda, *Between Acceptance and Refusal - Soldiers' Attitudes Towards War*, în http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/between_acceptance_and_refusal_-_soldiers_attitudes_towards_war_italy, accesat în 25 mai 2023
- Woodbury, E.N., „Causes for military desertion a study in criminal motives”, în *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 12, număr 2, 1921
- Zürcher, E.J., „Between Death and Desertion. The Experience of Ottoman Soldier in World War I”, în *Tuiuia*, volume 28, 1996